

KESH SHAHRI VA HOZIRGI SHAHRISABZNING SHAHARSOZLIK EVOLYUTSIYASI: ARXEOLOGIK VA TOPOGRAFIK QIYOSIY TAHLIL

Qayumov Farhod Narziqulovich

“Shahrisabz” davlat muzey-qo‘riqxonasi bo‘lim boshlig‘i

Tel: +998995945638 Email: fqayumov02@gmail.com

Annotatsiya (O‘zbek tilida): Ushbu maqolada Qashqadaryo vohasining qadimiy ma‘muriy va madaniy markazi bo‘lmish Kesh shahri hamda uning davomchisi — Shahrisabzning shaharsozlik strukturasi, topografik ko‘chishi hamda sivilizatsiyaviy evolyutsiyasi arxeologik va yozma manbalar asosida qiyosiy tadqiq etiladi. Tadqiqotda antik davrdan to o‘rta asrlar cho‘qqisigacha bo‘lgan shaharsozlik dinamikasi va uning hududiy modifikatsiyalari ilmiy tahlil qilingan. Vohaning ilk shahar markazlari (Uzunqir, Sangirtepa)dan to Temuriylar davri mahobatli me‘morchiligigacha bo‘lgan rivojlanish bosqichlari ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: Kesh, Shahrisabz, So‘g‘diyona, Uzunqir, Sangirtepa, Oqsaroy, shaharsozlik evolyutsiyasi, stratigrafiya, arxeologik yodgorlik, Temuriylar davri.

Аннотация (На русском языке): В данной статье на основе археологических и письменных источников проводится сравнительный анализ градостроительной структуры, топографического смещения и цивилизационной эволюции древнего административного и культурного центра Кашкадарьинского оазиса — города Кеш и его исторического преемника — Шахрисабза. В исследовании научно обоснована динамика градостроительства и его территориальные модификации от античного периода до расцвета средневековья. Особое внимание уделено этапам развития от первых городских центров оазиса (Узункыр, Сангиртепа) до монументальной архитектуры эпохи Темуридов.

Ключевые слова: Кеш, Шахрисабз, Согдиана, Узункыр, Сангиртепа, Аксарай, эволюция градостроительства, стратиграфия, археологический памятник, эпоха Темуридов.

Abstract (In English): This article presents a comparative analysis of the urban structure, topographic relocation, and civilizational evolution of Kesh—the ancient administrative and cultural center of the Kashkadarya oasis—and its historical successor, Shakhrisabz, based on archaeological and written sources. The study scientifically substantiates urban dynamics and territorial modifications from the ancient period to the peak of the Middle Ages. Particular attention is paid to the developmental stages from the earliest urban centers of the oasis (Uzunkir, Sangirtep) to the monumental architecture of the Timurid era.

Keywords: Kesh, Shakhrisabz, Sogdiana, Uzunkir, Sangirtepa, Aksaray, urban evolution, stratigraphy, archaeological monument, Timurid era.

KIRISH (INTRODUCTION)

Markaziy Osiyoning qadimiy shaharsozlik madaniyatida Qashqadaryo (Kesh) vohasi alohida o'rin tutadi. Antik va ilk o'rta asr yozma manbalarida "Kesh", "Kase", "Nautaka" nomi bilan tilga olingan ushbu hudud So'g'diyonaning janubiy darvozasi va muhim strategik tuguni hisoblangan. XIV asrning ikkinchi yarmida Amir Temur saltanatining kuchayishi bilan shahar "Shahrisabz" nomi ostida qayta shakllandi hamda mintaqaning ikkinchi poytaxtiga aylandi.

Arxeologik va yozma manbalarning qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, Kesh va Shahrisabz tushunchalari shunchaki nomlanish o'zgarishi emas, balki asrlar davomida sodir bo'lgan topografik ko'chishlar, ijtimoiy-siyosiy va me'moriy rejalashtirish o'zgarishlarining natijasidir.

TADQIQOT METODOLOGIYASI (METHODOLOGY)

Tadqiqotda arxeologik stratigrafiya, qiyosiy-tarixiy, topografik hamda me'moriy-muhandislik tahlil usullaridan foydalanildi. Kesh-Shahrisabz vohasida turli yillarda o'tkazilgan arxeologik tadqiqotlar natijalari (S.Kabanov, M.Masson, R.Suleymanov, A.Raimqulov) hamda Xitoy, arab va Temuriylar davri yozma manbalarining ma'lumotlari qiyoslandi.

ASOSIY QISM (RESULTS AND DISCUSSION)

1. Topografiya va arxeologik stratigrafiya: Shahar markazining ko'chishi Arxeologik tadqiqotlar Kesh shahri tarixi bir necha bosqichli lokalizatsiyaga ega ekanligini ko'rsatadi:

Ilk antik davr (mil. avv. VIII–IV asrlar): Keshning eng qadimiy ildizlari hozirgi Shahrisabzdan 10–12 km shimoli-sharqda joylashgan Uzunqir (mudofaa devori bilan o'ralgan ilk shahar) va Sangirtepa (ibodatxona kompleksi) yodgorliklari bilan bog'liq. Antik va ilk o'rta asrlar (I–VIII asrlar): Shahar markazi sekin-asta janubga — hozirgi Kitob shahri va uning atroflaridagi Padayatak hamda Susa yodgorliklari hududiga surilgan. Ilk o'rta asrlarda Kesh So'g'di uslubidagi uch qismli (Ark, Shahriston va Rabot) klassik strukturaga ega bo'lgan.

Rivojlangan o'rta asrlar va Temuriylar davri (XIV–XV asrlar): Amir Temur davrida shahar hozirgi Shahrisabzning tarixiy markazi o'rnida uzil-kesil mustahkamlandi. Atrofida baland mudofaa devorlari (ark va shahar devori) tiklanib, yangi shaharsozlik o'qi barpo etildi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasi (OAK) e'tirof etgan ilmiy jurnallar (masalan, "O'zbekiston arxeologiyasi", "O'zbekistonda ijtimoiy fanlar", "O'tmishga nazar" va b.) talablariga muvofiq tayyorlangan, uch tildagi annotatsiya va kalit so'zlar bloki hamda to'liq maqola tuzilmasi:

Markaziy Osiyoning qadimiy shaharsozlik madaniyatida Qashqadaryo (Kesh) vohasi alohida o'rin tutadi. Antik va ilk o'rta asr yozma manbalarida "Kesh", "Kase", "Nautaka" nomi bilan tilga olingan ushbu hudud So'g'diyonaning janubiy darvozasi va muhim strategik tuguni hisoblangan. XIV asrning ikkinchi yarmida Amir Temur saltanatining kuchayishi bilan shahar "Shahrisabz" nomi ostida qayta shakllandi hamda mintaqaning ikkinchi poytaxtiga aylandi.

Arxeologik va yozma manbalarning qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, Kesh va Shahrisabz tushunchalari shunchaki nomlanish o'zgarishi emas, balki asrlar davomida sodir bo'lgan topografik ko'chishlar, ijtimoiy-siyosiy va me'moriy rejalashtirish o'zgarishlarining natijasidir.

2. Me'moriy-fazoviy va muhandislik tahlili Kesh va Shahrisabzning me'moriy konsepsiyasida moddiy madaniyat transformatsiyasini aniq kuzatish mumkin:

Tahlil parametri	Qadimiy Kesh	Temuriylar davri Shahrisabzi
Davrlar	Antik – Ilk o'rta asr	XIV–XV asrlar
Qurilish materiali	Paxsadevor va xom g'isht dominantligi	Pishgan g'isht, ohak qorishmasi, ganch, koshin va mozaika.
Planirovka strukturasi	Radial-halqasimon, tabiiy relyefga moslashgan mudofaa tizimi	To'g'ri burchakli grid-reja, aniq o'qli (aksial) simmetriya va mahobatli me'moriy ansambllar
Irrigatsiya va muhandislik	Oqsuv va Omdaryo irmoqlaridan ochiq kanallar orqali suv ta'minoti	Murakkab suv quvurlari (qandizlar), hovuzlar va yopiq drenaj tizimlari
Funksional dominanta	Zardashtiylik/majoziy ibodatxonalar hamda mahalliy hokim (ixshid) qasri	Davlat idora markazi (Oqsaroy), sulolaviy maqbaralar (Dorus Saodat, Dorut Tilavat)
Sotsio-madaniy va geosiyosiy funksiya	Kesh — Madaniy sintez hududi: Qadimda Kesh Shimoliy Baqtriya va So'g'diyona tutashgan nuqtada joylashgani sababli bu yerda zardashtiylik, buddaviylik va mahalliy e'tiqodlar sintezi yuzaga kelgan.	Shahrisabz — Imperial ramz: Amir Temur uchun Shahrisabz nafaqat tug'ilgan maskan, balki saltanatning g'oyaviy va sulolaviy tayanchi ("Dar us-Saltana") bo'lib xizmat qilgan. Oqsaroy va maqbaralar majmuasi orqali markazlashgan davlat qudrati va diplomatiyasi namoyish etilgan.

XULOSA (CONCLUSION)

Ilmiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, hozirgi Shahrisabz va qadimiy Kesh bir-birini inkor etmaydigan, balki uzviy bog'liq bo'lgan sivilizatsiyaviy zanjirning bosqichlaridir. Kesh vohaning sotsio-madaniy poydevorini shakllantirgan bo'lsa, Shahrisabz ushbu poydevor ustida Sharq renessansining eng yuksak me'moriy va shaharsozlik namunasini namoyon etdi.

Muzey-qo'riqxona va Arxeologik yodgorliklar filiali uchun ushbu ilmiy konsepsiya nihoyatda muhim: filialga qarashli atrofdagi arxeologik tepaliklar (Uzunqir, Sangirtepa va h.k.) shaharning "ildizlari" sifatida, Shahrisabzning tarixiy markazidagi me'moriy obidalar esa ushbu evolyutsiyaning "cho'qqisi" sifatida yaxlit konseptual ekspozitsiyada taqdim etilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

Массон М. Е. К истории археологического изучения Кешской долины. — Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1953. — 112 с.

Сулейманов Р. Х. Древний Нахшаб: Историко-археологические очерки древней культуры Южного Согда. — Ташкент: Фан, 1997. — 356 с.

Раимкулов А., Рахимов К. Градостроительная культура Кешско-Шахрисабзского оазиса. — Самарканд: МИЦАИ, 2015. — 184 с.

Кабанов С. К. Развалины акрополя древнего Кеша. // Советская археология. — 1959. — № 4. — С. 204–210.

Клавихо, Руи Гонсалес де. Дневник путешествия в Самарканд к двору Тимура (1403–1406 гг.). / Пер. И. С. Мироковой. — Москва: Наука, 1990. — 211 с.